

50 ÉVES A KAPOSVÁRI FAZEKAS HÁZIIPARI SZÖVETKEZET (Kiállítás a Rippl-Rónai Múzeum néprajzi kamaratermében)

1952 június 1-én a megye különböző településein és a Kaposváron élő fazekasok a kályhás mesterekkel közösen kiváltak az 1951-ben alapított Lakberendező KTSZ-ből, és önálló szövetkezetet hoztak létre Kaposvári Agyagiparosok Háziipari és Népművészeti Termelő Szövetkezet néven.

Az alapító tagok 1951 előtt még saját műhelyükben dolgoztak. A fazekasok virágcserepeket, mázatlan és egyszerű díszítésű ólomházas parasztedényeket készítettek, a kályhások festett és nyomott mintás kályhákat állítottak elő, melyek felépítése mellett vállalták a régebbi gyártású kályhák átrakását is.

A szekszárdi származású 1952. februárjában Kaposvárra települt Tamás László a sárközi kerámiakészítés technológiai ismeretét hozta magával, amit hamar átadott a szövetkezetben dolgozó mestereknek. E népművészeti stílus iránt fokozott igény mutatkozott a belföldi piacon az 1960-1980 közötti időszakban.

A „sárközi” néven ismertté vált edények vásárlói a 19-20. században, a Sárközben élő magyarok voltak, készítők pedig a szekszárdi, bajai, mórágyi, siklósi és mohácsi fazekasok. A néprajzi kutatások az elmúlt évtizedekben feltárták e központok közötti kapcsolatokat, melyek a tárgyak megformálásában, az alapszínnek alkalmazásában és a díszítés technikájában volt kimutatható. Az előállított használati és díszítésként készült tárgyak díszítésében, szín- és motívumvilágát egyéni, vagy csak az adott településre jellemző jegyek jellemezték.

Mindegyik mester fehér, vörös vagy fekete alapszínűre engobozta (földfesték) az általa gyártott edényt, majd utána gazdagon virágozta íróka segítségével, de szívesen folytatták egymásra is a különböző színeket (kék, sárga, zöld, vörös, fekete), így nyerve el a kívánt díszítést.

A szekszárdi mesterek díszítésére jellemző volt, hogy a tálak és tányérok öblébe három száron sötétebb és világosabb pöttyökből virágmintát rajzoltak, a peremet pedig földfesték cseppekből összehúzott ívmintával díszítették.

Mórágyn a tálak és tányérok közepébe lendületesen hajló, hosszúszerű virágminta, gyakran margitvirág került. A peremet apró ívekből álló fűzérrel díszítették. Az itt dolgozó mestereknek jellemző motívuma volt még a szájában virágot tartó madár is.

Baján a mórágival ellentétben a szárnélküli összehúzott virágminta volt a jellemző, folytatott peremdíszítéssel, vagy pedig a tál, tányér középmezőjének többszöri ismétlése a peremen.

Szekszárdon a tálak középmezőjében gyakran három egyforma virágból állt, a perem mintája pedig összehúzott cseppekből alkotott fűzért.

Mohácson a korszakosok csak fekete mázatlan edényt készítettek, a fazekasok állították elő a vörös alapú edényeket, melyek díszítése a szekszárdiakéhoz volt hasonló.

Tamás László jól ismerte a sárközi kerámiát gyártó központok motívumvilágát, így mindegyik díszítési stílust átad-

ta a szövetkezet dolgozóinak. Szekszárdon tanuló éve alatt Steig István műhelyében megismerte az engób alapú vésett díszű kerámia és a fehéredényesek által gyártott használati és díszkerámiák készítésének módját is, melyek gyártásával a kaposvári szövetkezetben is megpróbálkozott.

1954-ben kezdte meg Tamás László azokat a kísérleteket, melyek a fehéredényeseknek is nevezett „habánok” kerámiakészítésének hagyományait elevenítette fel, s mely a 20. század végére Kaposvárt a poszthabán kerámia központjává tette.

Mivel Magyarországon az 1950-es években nem lehetett hozzájutni a szükséges fedőmázakhoz (ónmáz), az egykori habán mesterek receptjei pedig ismeretlenek voltak, ezért a kezdeti darabok engóbos alappal és ólomházzal készültek. 1956-ban kerültek forgalomba a cseh majd később a német és olasz festékgyárak mázai, melyek használata lehetővé tette a habán hagyományok alapján gyártott termékek előállítását.

De kik is voltak azok a habánok?

A reformáció radikális szárnyát követő vallási felekezet tagjait nevezték így, akik Thomas Münzer, Jakob Huter tanításait követték. A kereszténységet a hit tudatos megvalósulásának tekintették, ezért csak a felnőtt kereszténységet fogadták el. Teológiájukat az Új Szövetségre alapozták, antifeudális, radikális társadalmi reformokat követeltek. Közös háztartásokban, kollektívákban éltek, melyeket „Hausek”-eknek neveztek. Vallásuk miatt Európa minden országában üldözték őket. Ausztriában és Magyarországon is szigorú császári rendeletek akadályozták letelepedésüket. 1547-ben sikerült először Nyitra, Pozsony és Trencsén megyében, majd 1548-ban Holicra és Sassinba letelepedniük. Nemcsak Észak-Magyarországon, hanem Nyugat-Magyarországon (Sopron, Vas, Zala megyékben) is korán feltűntek, de a vasi főurak nem fogadták őket szívesen. Néhány magyar főúr, pl. Nádasdyak, Batthyányak azonban foglalkoztattak újkeresztény kézműveseket, akik között voltak: ácsok, pintérek, késesek, malomépítők csakúgy, mint fazekasok.

Erdélybe az első habán csoport 1621-ben érkezett, akiket Bethlen Gábor fejedelem telepített le. Jelen-től számú 200-250 fős habán csoportot fogadott be Rákóczi György is sárospataki birtokára. E csoport tagjai között is voltak fazekasok.

A 18. századi szabad vallásgyakorlás megtagadása választás elé állította az anabaptistákat, vagy asz-szimilálódnak, vagy elmenekülnek az országból. Az új keresztények előbb Krímbe, majd onnan Amerikába költöztek. Mivel az 1914-18-as világháború kitörésekor megtagadták a katonai szolgálatot és az adófizetést, ezért el kellett hagyniuk Amerikát is. Kanada fogadta be véglegesen e sajátos, vallási alapon megkülönböztetett csoport utódait, akiket Európa szerte több évszázadon keresztül üldöztek.

A kaposvári fazekasok által felelevenítésre kerülő habán hagyományokhoz nemcsak technológiai ismeretekre, ha-

nem a 17. században fénykorát élő habán fazekasság napjainkig fennmaradt darabjainak tanulmányozására is szükség volt.

A múzeumokban őrzött eredeti darabokkal Domonvörsy György művészettörténész (Néprajzi Múzeum) és Katona Imre az Iparművészeti Múzeum habán kerámiagyűjteményének vezetője ismertette meg Tamás Lászlót, hogy tervező munkájában a forma-, motívum- és színvilágot egyre közelebb hozhassa a habánok egykori darabjaihoz, ugyanakkor az újonnan előállított tárgyak a ma emberének igényeit is kielégítsék.

A habán hagyományok felélesztésének kísérlete mellett az 1950-es években a szövetkezet dolgozói a parasztedények, a virágcserepek és a sárközi kerámiák gyártásából tartották fenn magukat, a nyereség 2/3 részét a kályhások munkája biztosította.

1962-ben Tamás László ónmázás kerámia kísérlete fontos állomáshoz érkezett. A szövetkezetnek sikerült egy villanykemencét beszerezni, amivel az ónmázás habán termékek égetése tökéletesebbé vált. Az Iparművészeti Múzeum habán gyűjteményének tanulmányozásának köszönhető, hogy az 1960-as évek közepétől kezdett már letisztulni a Tamás László által tervezett kerámiák formája, díszítése és egyre jobb minőségű mintadarabok kerültek a NIT (Népi Iparművészeti Tanács) zsűrije elé.

A szövetkezet iratanyagából kitűnik, hogy az 1960-as évek végére a termelt népművészeti termékek sorában a habán ihletésűek túlsúlyba kerültek, háttérbe szorítva a sárközi hagyományok alapján készületeket.

A kályhacsempégyártás, a közületeknek, magánszemélyeknek végzett kályhaépítési munka továbbra is megtartotta vezető szerepét a kívánt nyereség elérésében. A kályhások az egyszerűbb formájú kályhacsempék mellett gyártottak legyező és tulipános mintával díszítettet, de a tányér formájú csempék is keresettek voltak.

1972-ben új üzembe költözött a szövetkezet, a Honvéd utca 13 alatt állót a város szanálta. A Mező u. 42-ben megépített manufaktúra már korszerűbb feltételeket biztosított, ellentétben a Honvéd utcaival, mely 1952-ben Vörös József fazekas műhelyére települt.

Az 1970-es évek közepétől a habán ihletésű zsűrizett, majd gyártás alá került edényekre az erős kiszínesedés és a túldíszítettség volt jellemző.

A termékek forma-, motívum- és színvilága (sárga, zöld, kék, mangánviola) a hagyományos habán stílust követték. Az 1980-as évekre sikerült a somogyi fazekasságnak egy több évszázados hagyománnyal rendelkező kerámiakészítési módot és stílust úgy felújítania, hogy az a szövetkezetet nemcsak a hazai, de a nemzetközi piacon is elismertette.

A belföldi és külföldi piac elsősorban a fehér alapú, színes díszítésű ónmázás kerámiát kereste, de kisebb mennyiségben igény mutatkozott a kék és a sárga alapú habán termékek gyártására is. Az egykori habán mesterek a kék alapú edényeket kék engóbbal állították elő. Az engóbot a nyers árúra vitték fel, majd száradás után kiégették. A díszítményt, írókába (esetleg ecsettel) töltött fehér ónmázzal írták a felületre, amit gyakran sárgával és zölddel is színez-

tek. A készre díszített tárgyat ólomházba mártották, majd száradás után újra kiégették. A sárga alapú edények előállításához, fehér ónmázat használtak, amihez kis mennyiségű antimonoxidot kevertek, de ismerték és használták a sárga engóbot is. Először a kaposvári műhelyben is ezzel a technológiával készítették az ilyen típusú kerámiákat, majd az ólomház használatának megszűnésével az engó is kiszorult a festékek sorából.

A színes díszítésű edények mellett a szövetkezet termékskáláján megjelentek a fehér alapú, kék díszítésű tálak, korsók, vázák is, melyek a habán mesterek delfi korszakát idézték.

Ebben az időszakban a szövetkezet kis mennyiségben gyártott még engób alapú ólomházas parasztedényeket, virágcserep borítókat, kályhacsempéket és igény mutatkozott a külföldi piacon az egyedi megrendelésű, habán technológiával készült kályhákra is.

Az üzem az 1980-as években élte fénykorát, amikor gyakran 150 főlötti létszámot is foglalkoztatott a fazekas és díszmű-árura, virágcserep és kályhacsempégyártásra specializálódott szövetkezet.

Ebben az időszakban nemcsak a hazai, de a külföldi piacon is jelen volt a kaposvári üzem. Előbb a környező német nyelvterület, majd a rendszerváltás időszakától már Japán, Norvégia is fokozott érdeklődést mutatott termékei iránt.

Az 1990-es évek elején az engób alapú, ólomházas fazekas árú és kályhacsempégyártást beszüntették. Az ónmázás kerámiák iránt érdeklődő nyugati piacnak komoly elvárásai voltak a termékek minőségét illetően. Új kemencéket kellett vásárolni, az üzemet meg kellett tisztítani az ólomház minden cseppjétől, hogy a nyugati piacra továbbra is kijuthassanak az ónmázás termékek. Most már a kereskedelmen keresztül a piac igényeihez kellett igazítani a termelést. A díszműáru háttérbe szorult, átadva a helyét azoknak a használati edényeknek, melyeket kínálásra, étkezésre, tárolásra használnak az emberek. Teás-, moka-készletek, tányérgarnitúrák hagyták el a műhelyeket, a piaci igényekhez igazított díszítéssel. E használati edények felületére többnyire gyümölcsfák leveleit és terméseit festették. Az ember természeti környezetéből vett mintaelemeknek kerámián történő megjelenítésére fokozott igény mutatkozott a nyugati országok megrendelői között, akár a lakáskultúrában, akár a kertészetben használt kerámiatárgyakon.

Az ezredforduló a kaposvári szövetkezetnek nehéz gazdasági helyzetet hozott. A belső piac hiánya, a külföldiek nem kellő felderítettsége, a megfelelő kapcsolatok hiánya átmeneti nehézségeket okozott a már csak 40–50 főt foglalkoztató manufaktúrának.

2002-ben bekövetkezett vezető és szemléletváltás, a belföldi és külföldi piac lehetőségeinek feltérképezése, a kapcsolatok felvétele, a termékek iránti kereslet növekedését és az igények magas szintű kielégítését eredményezhetik az elkövetkezendő esztendőkből.

L. Kapitány Orsolya